

ALISHER NAVOIY - TARIXIMIZ OYNASI

Ilmiy rahbar: Ingliz tili va adabiyoti fakulteti

òqituvchisi: T.M.Gapparova

Yozuvchi: Xolmirzayeva Dilnozaxon

*Xayrullojon qizi, Ingliz tili va adabiyoti
fakulteti 4-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada siz Mir Alisher Navoiy hayoti va ijodiga doir umumiy ma'lumotlar bilan tanishib chiqishingiz va chuqurroq bilimga ega bòlishingiz mumkin.

Tayanch tushunchalar: Xamsachilik, Mantiq ut-tayr, davlat arbobi, ruboiy tahlili, Haft avrang, Hiloliya.

*Agar bu zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak,
mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir.
Òzbekiston Respublikasi 1- Presidenti I. Karimov*

Alisher Navoiy nafaqat sòz mulkining sultoni, balki jahon adabiyotiga ham sezilarli ta'sir kòrsatgan ijodkordir. Ul zot yaratgan asarlar hozirgi kunda yoshlar uchun ilm durdonasi bòlib xizmat qilmoqda. Bu asarlarni òqish orqali òzimizga ham ma'nan, ham ruhan ozuqa olamiz. Alisher Navoiy yoshligidanoq ilm-fan bilan shug'ullanishni sevgan. Ba'zi manbalarda keltirilishicha, besh yoshida maktabga borgan va uch tort yoshlarida she'r yod olib kòp insonlarni hayratga solgan¹. Taft shahrida Alisher mashhur "Zafarnoma" tarixiy asari muallifi, shoir Sharafiddin Ali Yazdiy bilan uchrashadi. Alisher 10-12 yoshlaridan she'r yoza boshlagan.

¹ Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. II qism / S. Ahmedov, B.Qosimov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. – T.: «Sharq», 2015. – 92 b.

Tarixchi Xondamirning yozishicha (Xondamirning olim sifatida shakllanishida ulug' mutafakkir shoir Mir Alisher Navoiyning o'rni katta bo'lib, u bo'lajak olimga, o'zining boy kutubxonasidan foydalanishga ruxsat bergan, shu bilan birga ilmiy ishlariga rahbarlik qilgan. U yoshlik chog'idayoq Alisher Navoiy qo'liga kelgan, dastlab uning kutubxonasida kutubxonachi, keyinroq esa mudir bo'lib ishlagan)², yosh Navoiyning iste'dodidan mamnun bo'lgan mavlono Lutfiy, uning:

Orazin yopqoch, ko'zumdan sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'ach quyosh.

matla'li g'azalini tinglab: "Agar muyassar bo'lsa edi, o'zimning o'n-o'n ikki ming forsiy va turkiy baytimni shu g'azalga almashtirardim..." degan. Bundan kòrinib turibdiki Navoiy bolalik cho'g'laridanoq òta iqtidorli va talantli inson bòlgan.

Otasi - G'iyosiddin Muhammad temuriy beklaridan bòlib saroyda ishlardi. Uni G'iyosiddin Kichkina deb ham atashardi. Adabiyot va san'atga yuksak muhabbati bòlgani bois, kechalari uyida turli xil bazmlar va she'rxonlik kechalari qilib turardi. Yosh Alisher bunday kechalarni zavq bilan tinglab òtirar va unda òsha zamonning mashhur shoirlari Lutfiy, Fuzuliy, Atoiy ġazallari òqib eshittirilardi. Yosh bòlishiga qaramay bu shoirlarning ġazallarini eshitish orqali yod olib borardi.

Bo'lajak shoir Sa'diy Sheroziyning „Guliston“. „Bo'ston“, asarlarini, Fariddin Attorning „Mantiq ut-tayr“(„Qush mantig'i“)ni so'ngsiz ishtiyoq bilan o'qigan. Ayniqsa, qushlar tilidan keltirilgan hikoyatlar va ularning chuqur mazmuni Alisherning o'y-xayolini tamom egallab olgan. Ertayu kech faqat shu kitobning mutoolasi bilan mashġul bòlganligi bois, ota-onasi farzandining qobiliyatidan xavotirga tusha boshlaydi va u kitobni yosh Alisherdan yashirib qòyishga majbur bòladi. Yana ba'zi manbalarda, bu kitobni bir sopol qòshqorga almashtirgani aytiladi. Ya'ni otasi G'iyosiddin Muhammad bu kitobni olib, uning òrniga sopol qòshqorni òynashga bergan.

² Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi mas'ul xodimi: Bòri Qodirov maqolasidan

U shoir sifatidagina tanilib qolmasdan, buyuk davlat arbobi sifatida ham faoliyat kòrsatgan. Yoshligidan birga ulġaygan ham yaqin dòsti ham davlat rahbari bòlgan Husayn Boyqaroning saroyida turli yillarda turli lavozimlarda xizmat kòrsatgan. 1469-yillarda muhrdorlik, 1472 -yillarda vazirlik va 1487-yillarda Astrobod hokimligi lavozimiga tayinlanadi. Sultonga yaqin odam bòlish oson emasdi shu sababdan Navoiyning boshiga kòpgina qora kunlar kelgan. Ayniqsa, Navoiyning tòġri sòzligi va oddiy xalqni kòproq òylab qilgan harakatlari boshqa vazirlarga yoqmasdi. Natijada Navoiyga kòpgina tuhmat va bòhtonlar qilishgan. Navoiy saroyda yurgan kezlari kòp azob chekkan va saroyda ishlashdan oddiy xalq bilan yashashni ma'qul kòrgan. Shu sabab shu ruboiyni yozgan:

G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish,
El anga shafiq-u mehribon bo'lmas emish.
Oltin qafas ichra gar qizil gul butsa,
Bulbulg'a tikondek oshiyon bo'lmas emish.

Ya'ni bu yerda shoir òzini oltin qafasdagi tòtiga, saroyini esa oltin qafasga òshatilmoqda. Saroy qanchalik chiroyli, qanchalik hashamdor bòlishiga qaramay u yerda òzini qulay his qilolmagan shoir òzini tilla qafasdagi Erkin va ozodlikni xohlovchi qushga òxshatgan. Bulbul- oddiygina, kichkina qush, lekin u ozodlikni xohlaydi. U oltin qafasda mahbuslikda yashashdan kòra tikonlar orasida hur bòlib yashashni ma'qul kòradi. Chunki bulbulning oshiyoni tikonzordur. Alisher Navoiy ham

òzini ozodligi xohlagan, biroq podshoh Husayn Boyqaroni yaqin dòstini yonida bòlishini istagan. Navoiy dòstini shunday yaxshi kòrganki, uning taxtga chiqishi munosabati bilan "Hiloliya" (yangi chiqqan oy) asarini yozgan va dòstiga topshirgan. Bundan sevingan Boyqaro shoirni yekasiga zarli tòn yopgan va òzining sevimli otiga mindirib jilovdorlik qilgan.

Shoirning turkiy adabiyotga ulkan hissa qòshgan . U birinchi bòlib turkiy tilda Xamsa yozgan ijodkordir. Bilamizki, Xamsa yozishning bir necha qoidalari bor:

- 1)5 ta doston dan tashkil topishi;
- 2)Birinchi doston pand-nasihati ruhida tarbiyaviy-axloqiy masalalarga bag'ishlanishi;
- 3)Ikkinchi doston Xusrav va Shirin mojarolariga atalishi;
- 4)Uchinchi doston Layli va Majnun muhabbatini asos qilib olishi;
- 5)To'rtinchi doston Bahromshohga bag'ishlanishi;
- 6)Beshinchi doston Iskandar haqida yozilishi shart.

Xamsachilikka asos solgan dastlabki ijodkor Nizomiy Ganjaviy hisoblanadi. U òzining Xamsasi "Panj ganj" (Besh xazina) deb nomlagan. Ganjaviy ozarbayjonlik ijodkor bòlib, 1170-1204-yillar orasida ya'ni 34 yil davomida 5 dostonni yaratgan. Bu asarlar shoirning vafotidan sòng bir yaxlit holatga keltirilgan va "Panj ganj" nomi bilan mashhur bòlgan. Ular shunday nomlangan:

1. „Maxzan ul-asror“ („Sirlar xazinasi“) 1180-yil hukmdor Bahromshohga bag'ishlab yozilgan. Bu asar falsafiy-axloqiy masalalarga bag'ishlangan bo'lib, 18 bob, muqaddima va xotimadan iborat.
2. „Xusrav va Shirin“ 1181-yilda yozilgan. Bu doston hukmdor To'g'ul II topshirig'i bilan yozilgan.
3. „Layli va Majnun“ 1188-89-yillarda Shirvonshoh Axsitan topshirig'iga ko'ra yaratiladi.
4. "Haft paykar" („Yettigo'zal“) 1197- yilda yozilgan. Doston 4600 baytdan iborat bo'lib, hukmdor Alouddin Ko'rpa Arslon topshirig'i bilan yaratilgan.
5. Sònggi doston „Iskandarnoma“ deb ataladi. Doston hajman 10500 bayt bo'lib, 1197-1204-yillar oralig'ida yozilgan³.

Undan sòng yana ikki shoir: Xusrav Dehlaviy hamda Abdurahmon Jomiy ham òzlarini xamsa maydonida sinab kòrdilar va xalq uni sevib qabul qildi.

3.Arxiv.uz 2012-2023

Abdurahmon Jomiy Xamsasi òzining besh emas yetti doston dan iboratligi bilan qolgan xamsa dostonlaridan ajralib turadi. Negaki Jomiy xamsachilikka qòl urar ekan, birinchi bòlib besh doston („Tuhfat ul-ahror“ („Erkinlar tuhfası“), „Sabhat ul-abror“ („Yaxshilar tasbihi“), „Yusuf va Zulayho“, „Layli va Majnun“ „Xiradnomayi Iskandariy“)ni yaratdi. Ammo uning serqirra ijodi tufayli qalami tòxtab qolmadi bu dostonlarni yanada tòldirish va mazmunan boyitish maqsadida ijodini davom ettirib,

„Silsilat uz-zahab“ va „Salomon va Absol“ asarlarini qòshib qòydi. Endilikda u besh emas yetti dostonidan iborat bòlib, unga yangi nom berish zarur edi. Shundan sòng unga "Haft avrang" (yetti taxt) deb nom berildi. Bu esa kòplab muhokamalarga sabab bòldi. Chunki u xamsa yozish qoidalaridan biroz chetda edi. Ya'ni aniqroq aytadigan bòlsak, u yetti kitobdan iboratligi va Xusrav va Shirin I bağishlanmagani bilan alohida ajralib turardi.

Navoiy juda kam fursatda 1483-1485 yillarda 2 yil davomida yaratiladi va u òzing Xamsa yozishini “Farhod va Shirin” dostonida shunday e'tirof etadi:

“Ermas oson bu maydon ichra turmoq, Nizomiy panjasiga panja urmoq”

Bu misralarda Navoiy ustozini Ganjaviyning xamsasiga ishora qilib òtgan. "Nizomiy panjasi" iborasi Nizomiy Ganjaviy yaratgan " Panj ganj " nomli xamsani anglatgan va bunga javoban òz xamsasini yaratgan.

Navoiy xamsasining tarkibi: " Hayrat ul-abror"(„Yaxshi kishilarnin hayratlanishi“), „ Farhod va Shirin“, "Layli va Majnun", „Sab'ai sayyor“, „Saddi Iskandariy“dostonlaridan iborat.

Reference:

1. Юсупова Д. Узбек мумтоз адабиёти тарихи (Алишер Навоий даври), Академнашр, -Т.,2013.
2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. II qism / S. Ahmedov, B.Qosimov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. – T.: «Sharq», 2015. – 92 b.
3. Навоий М.А.Т , "Фан", -Т.1997.-Б.219.
4. О.Мадыев "Навоий сухбатлари", Oqituvchi, -Т., 2018.-Б158
5. “Sharq yulduzi” jurnali, 1985 yil, 9-son
6. ABDUQODIR HAYITMETOV. «XAMSA»NING YARATILISH JARAYONI (1985)
7. Arxiv.uz sayti.